

בשדה־מחקר

משטר הקרקע בארצות אפריקה

בשימוש יעיל ומלא ככל האפשר בגורם הייצור של הקרקע.

אך התקלה נעוצה בכך שארצות אפריקה סובלות מחוסר יעילות בשימוש בקרקע; במיוחד בולטות בהן התופעות הבאות:

א) היקף הקרקע המעובדת בארצות אפריקה הינו לרוב מצומצם יחסית. מתוך 34 ארצות שנכללו בסקר, הרי בעשר הארצות מגיע ה־שטח המעובד לפחות מ־10% של כלל שטח המדינה, ב־13 ארצות הוא נע בין 10% ל־20% משטח המדינה, ורק ב־11 ארצות הניצול הוא יותר מ־20%. אפילו נביא בחשבון כי שטחים ניכרים בארצות אפריקה אינם ראויים לעיבוד (אגמים, מדבר, שטחי יער ועוד), הרי עדיין אחוז הקרקע המעובדת נמוך ביותר.

ב) התפוקה החקלאית ליחידת קרקע נמוכה; וזאת כתוצאה משיטת העיבוד האכסטנסיבית, השימוש ה־מועט בדשנים כימיים, דרגת המיכון הנמוכה וכיו"ב.

ג) הייצור החקלאי במרבית ארצות אפריקה מופנה לייצור חמרי גלם לייצוא. לעומת זאת אין החקלאות המקומית ממלאת במידה הראויה את תפקידה העיקרי שהוא אספקת מזון לאוכלוסייה.

אחת הבעיות החשובות לגבי התקדמותן הכלכלית של ארצות אפריקה, והארצות המתפתחות בכ־לן, נעוצה במשטר הקרקעי האופייני לארצות אלו, וביחסי הבעלות על הקרקע השוררים בהן. לנושא זה מוקדש סקר בנושא: "משטר הקרקע באפריקה", שנערך לאחרונה מטעם מכון הורוביץ לחקר ארצות מתפתחות באוניברסיטת תל־אביב בשיתוף עם המכון לחקר שמושי קרקע*.

מחברי הסקר, ד"ר ש. פוהורילס וד"ר א. שסקין, מציינים כי בכלכלה האפריקנית בולט פיגור רב בשני גורמי ייצור בסיסיים: **ההון והעבודה**. וזאת משום שההון העומד לרשות ארצות אפריקה מועט יחסית, ואילו העבודה מאופיינת ברמה נמוכה ביותר של הכשרה מקצועית והשכלה. משום כך מותנית התקדמותן של ארצות אלו במידה כה בולטת

* ד"ר ש. פוהורילס וד"ר א. שסקין, משטר הקרקע באפריקה והשפעתו על תהליך הצמיחה הכלכלית. המכון ע"ש דוד הורוביץ לחקר ארצות מתפתחות באוניברסיטת תל־אביב בשיתוף עם המכון לחקר שמושי קרקע. דו"ח מחקר מס. 1 תל־אביב, דצמבר 1972.

בעיית התזונה

כתוצאה מאי-ניצול נאות של ה- פוטנציאל הקרקעי, לא הצליחה ה- חקלאות בארצות אפריקה לספק תזונה לאוכלוסייה, ברמה ובהרכב הדרושים למניעת שעורים גבוהים של תחלואה ותמותה ולהבטחת חיים תקינים. יתירה מזו, במצב הפיגור הקיים מרתקים ייצור המזון והחקלאות בכללה כוח אדם רב במידה שרק חלק קטן יחסית ממנו יכול להשתחרר לפעילות כלכלית אחרת כגון פעילות תעשייתית, מס- חרית ואחרת. על רמת התזונה ה- נמוכה בארצות אפריקה תעיד ה- עובדה כי ברובן נעה צריכת הקלור- ריות לנפש בין 2000 קלוריות ו- 2200, ובחלקן היא אף נמוכה מ- 2000 קלוריות, בעוד שבארצות ה- מפותחות מגיעה צריכת הקלוריות ל-3000 לנפש ויותר. ועוד, במחצית ארצות אפריקה הנסקרות, מגיעה צריכת החלבונים מהחי לנפש לפ- חות מ-10 גרם ליום, לעומת שיעור מקביל של כ-50 גרם בארצות המפר- תחות בעולם.

דפוסי הבעלות על הקרקע

המחברים מתעכבים, כמו כן, על האספקטים המוסדיים והחברתיים של המשטר הקרקעי בארצות אפרי- קה, ובין השאר מנתחים — בעקבות מחקרים שנעשו באוניברסיטת קיי- מברידז' (ובמיוחד מחקר מקיף של פרופ' ד.ר. דנמן) — את הצורות ו- הסוגים השונים של בעלות על הקר- קע הרווחות בארצות אלו. הם מנת- חים את דפוסי הבעלות המסורתיים על הקרקע, ומציינים כי על-אף ה- שוני בין ארצות שונות, קיים ביניהם

מכנה משותף והוא העקרון כי ה- בעלות המוחלטת על הקרקע היא בידי הכפר כולו. לפרט אמנם יש זכות לנצל את פירותיה של הקרקע, אך זכות זו אינה מקנה לו שמץ של בעלות. כל משפחה מקבלת לניהולה חלק מנכסי הקרקע השייכים לכפר, והפרט מקבל את הקרקע ממשפחתו, בדרך כלל מאביו, וזאת בדרך כלל בהתאם ליכולתו ואפשרויותיו ל- עבד אותה בעצמו או בעזרת שכירים. ועוד, נוסף על משמעותה הכלכלית, נודעת לקרקע משמעות ערכית, בתו- רת נכס מקודש הקשור עם היוצ- רות החיים עצמם. דפוסים מסור- תיים אלה מהווים גורם הבולם פי- תוח חקלאי מתקדם ומודרניזציה. עם הופעת החקלאות המסחרית בארצות אפריקה בתקופה המודר- נית, חלו תמורות במשטר הקרקע. בין היתר התפתחה חקלאות המט- עים, והקרקע הפכה לנושא למקח ומימכר. אך חרף התמסחרות זו, נשארה הקרקע צמודה לסולם הער- כים המסורתי של האיכר האפריקני. במספר ארצות באפריקה — כגון: חבש, קניה, גאנה ועוד — בוצעו ריפורמות אגרריות בהיקף שאינו מבוטל, אלא שרפורמות אלו נתנו תוצאות מצומצמות ביותר — הן מבחינת היקפן והן מבחינת הישגי- הן.

סיכומים והמלצות

בסיכום הסקר (המהווה למעשה, מעין סקר תשתית לקראת מחקר מקיף יותר), מסיקים המחב- רים כמה מסקנות. קודם כל, טוענים הם שאין לשנות את המשטר הקר-

המיגזר העירוני המפותח יחסית, לבין הסקטור החקלאי הדומיננטי הנחשל. כן מציינים הם כי בעוד שעוד כה מילאה הממשלה המרכזית ב־ארצות אפריקה תפקיד של יוזם. מבצע ומממן של הריפורמה האגרא־רית, הרי מעתה חיוני לחזק במקביל את הגורם האזורי והמקומי, ולהע־ביר בהדרגה את רוב הפונקציות וה־סמכויות של התכנון והביצוע לידי השלטונות האזוריים.

הסקר כולל, כמו כן, הצעה של מודל המיועד לתת ביטוי כמותי ל־ערך הקרקע בארצות אפריקה, כש־הפארמטרים שלו הם אחוז הבעלות המשותפת על הקרקע באזור, חל־קה של התוצרת המסחרית בכלל ה־ייצור החקלאי ועוד.

קעי הנוכחי בארצות אפריקה בדרך הפשטנית של העתקת דפוסי בעלות אירופיים (כגון בעלות אינדיבידוא־לית או ניהול ממשלתי ישיר) למצ־אות האפריקנית. הפתרון הרצוי הוא גיבוש מערכת מקורית של דפוסי בעלות שתהיה פלורליסטית בצור־תיה ותתבסס על התאמה הדרגתית של הצורות הקיימות לצרכי המשק המודרני, ועל ניצול היתרונות הגל־מים בבעלות המשותפת של הכפר.

המחברים מדגישים כמו כן, כי בל־עדי ריפורמה אגררית אשר תעצב משטר בעלות המותאם לצרכי המו־דרניזציה, אין אפשרות לפתח באר־צות אפריקה את התשתית הבסי־סית החיונית לקידומן הכלכלי של ארצות אלו, ולצמצום הפער בין